

efekti emigracija stanovništva iz rugove na preobražaj narodne kulture rugovljana

hivzi islami

odsek za geografiju
prirodno-matematičkog
fakulteta univerziteta
kosova,
priština, jugoslavija

Posledice ogromnih investicija u nepoljoprivredne delatnosti i koncentracija ekonomske i političke moći u gradskim naseljima, zapostavljanja poljoprivrede i sela u mnogim područjima Jugoslavije u čitavom posleratnom razdoblju ogledaju se danas u dramatičnom toku napuštanja poljoprivrede i sela, u opadanju nataliteta i starenju demografske mase, u procesu depopulacije, u poremećaju socijalnog života, te u njegovom izumiranju u selu. U nekim brdsko-planinskim područjima Jugoslavije, koja su još uvek bez osnovnih infrastrukturnih elemenata i društvenih institucija, navedeni procesi već su daleko admakli, a neka od tih područja na Kosovu zadnjih su se godina našla pod udarom depopulacionih tendencija i drugih nepovoljnih tokova. Jedno od područja Kosova koje, usled pomenutih potiskujućih faktora, a pre svega zbog nedostatka elektrifikacije i zbog saobraćajne nepovezanosti, ali već i odavna započetog procesa napuštanja rodnoг kraja, jeste Rugovo (13 sela) koje u poslednje vreme beleži neprestano smanjivanje apsolutnog i relativnog broja stanovnika. U razdoblju 1948—1981. zabeleženo je opadanje broja stanovnika za 14,6%, a u periodu 1971—1981. za 27,2%; opadanje broja stanovnika iznad tih proseka zabeleženo je u mnogim selima, a ima i takvih sela koja su čak na pragu raseljavanja.

Osim depopulacije kao negativne pojave, efekti migracija stanovništva iz Rugove i Rugovljana uopšte očigledni su i u mnogim drugim segmentima društvenog i ekonomskog života, kako na matičnom, tako i na useljeničkom području (Pečkom polju i Dukadžinskoj ravnici uopšte) s obzirom na specifičnosti veza staroga i novog kraja. U prvoj fazi promene su se odrazile u ekonomskoj osnovi narodne kulture, tj. u dvojnem obliku privređivanja i života kod glavnine porodica: stočarstva i šumarstva u Rugovi i sedilačke zemljoradnje u nizini, koje je omogućeno boravkom jednog dela članova domaćinstava u rodnom kraju a drugog dela u novom području. Poslije su preobražaji pod utjecajem migracija u Rugovi i razvoja u nizini zahvatili i druge sektore narodnog života, kako u duhovnoj i društvenoj kulturi (u braku, porodičnim odnosima, običajima, di-

jalektu, svadbi, slobodnom vremenu, solidarnom ispomaganju itd.), tako i u materijalnoj kulturi (u strukturi i funkciji kuće, u privrednim objektima, u nošnji, oruđima i sredstvima za rad, u načinu i strukturi ishrane itd.). Promene u ovim komponentama društvenog života i širenje urbanih materijalnih i duhovnih inovacija snažnije su kod Rugovljana u nizini nego kod Rugovljana brđana, jer je uticaj Peći, pa i drugih gradova, preko dnevnih migracija i spoljašnjih radnih migracija, te razvoja obrazovanja itd. intenzivan.

primljeno prosinca 1982.

uvodne napomene

—→ Migracija stanovništva veoma je složena društveno-ekonomska pojava. Podstiču je različiti motivi, a prouzrokuje i različite posledice u određenom prostoru i vremenu. Migracije su najznačajniji čimbenik promene u kretanju, sastavu i načinu života stanovništva. Nastanak i promene u veličini i u demografskim i socijalnim karakteristikama naselja, te njihovo odumiranje, pored ostalog, pod snažnim s utjecajem emigracija i imigracija stanovništva. Posebno je zanimljiv uticaj migracija na preobražaj materijalne, društvene i duhovne kulture seoskih zajednica. Učinci migracija na ova područja narodnog života na primeru Rugove (13 sela), jednom po mnogo čemu veoma karakterističnom agrarno-stočarskom području ovog dela središnjeg Balkana, upravo su predmet razmatranja ovog rada.¹

Migracije stanovništva Rugove odrazile su se i sve se više manifestuju u preobražaju mnogih segmenata društvene i materijalne narodne kulture kako u samoj Rugovi kao matičnom području, tako i u desetine naselja Dukađinske ravnice, gde su se Rugovljani nastanjivali (u selima Nabërgjan, Oyshk, Lutogllavë, Katund i Ri, Bllagajë, Ruhot, Dubovë, Jablanicë, Treboviq, Bucanik, Tërstenik, Pllavlan, Llabjan, Bërzhenik, Loxhë, Gorazhdec, Gllavicicë, Zahaq i Peć kao urbanom centru itd.). Sudeći po visini stope prirodnog priraštaja i opadanja broja stanovnika u mnogim selima posle rata, a sada i u celom području, broj emigranata veoma je velik. Znatan broj odseljenih na razne je način vezan za svoj rodni kraj, a njihovi potomci za rodni kraj svojih roditelja. Veze su na razne načine veoma karakteristične: bilo materijalne preko nepokretne i pokretne imovine, bilo srodničke ili emocionalne itd. Bez obzira na napuštanje kraja, glavnina migrantskog stanovništva nije otuđila nepokretnu imovinu: šumu, livade, pašnjake, obradivo zemljište, kuće i kolibe. Obično se porodica proširenog tipa ekonomski nije ni delila: jedan je deo napustio matično područje i nastanjivao se u nizinu,

1) Prilog je rezultat višegodišnjeg autorovog rada u Rugovi i u selima Dukađinske ravnice, Pečkog polja i Peći u kojima su se Rugovljani odavno počeli naseljavati, pojedinačno, još u tursko doba. Proces napuštanja rodno kraja nastavljen je sa nešto jačim intenzitetom nakon balkanskih ratova i između dva svetska rata da bi posle drugoga svetskoga rata poprimio sve veće i danas već zabrinjavajuće razmere. O tom impresivnom toku emigracije stanovništva, o njegovim uzrocima i posledicama videti: Hivzi Islami: »Emigracija stanovništva iz Rugove«, *Sociologija sela*, br. 61/62, Zagreb 1978, str. 11—20.

Autor se zahvaljuje tradicionalno gostoprivljivom narodu Rugove i Rugovljanima uopšte u pružanju pomoći prilikom prikupljanja podataka za ovaj rad. Posebno se zahvaljuje Sylë Osmaniću, novinaru »Rilindije« iz Prištine, rođenom i odraslom u Rugovi, za dodatne informacije i objašnjenja.

baveći se zemljoradnjom, dok je drugi deo ostao u Rugovi da bi čuvao stoku i sačuvao drugu imovinu. Mnogi Rugovljani matičnog područja u zimskom razdoblju silaze sa svojim stadima u nizinska sela da bi kod svojih prezimili, a početkom proleća ponovo se vraćaju u Rugovu. Na taj način znatan broj porodica obezbeđuje dva izvora prihoda: jedan od sedilačke zemljoradnje u Dukadžinskoj ravnici, a drugi od stočarstva i šumarstva u Rugovi. I upravo taj dvojni oblik nastanjenosti i života daje Rugovi i Rugovljanima migrantima specifično obeležje, koje kao takvo utiče i na narodni život matičnog i useljeničkog područja. Zbog toga je mnoge promene i probleme društvenog života između Rugovljana brđana i Rugovljana ravničara gotovo nemoguće odvojiti.

I promene u društvenoj kulturi

depopulacione tendencije kao
posledica snažne emigracije stanovništva

Najnepovoljnija posledica markantne emigracije stanovništva iz Rugove za narodni i društveni život uopšte jest stalno smanjivanje relativnog i apsolutnog broja stanovnika mnogih sela u posleratnom razdoblju, a prema poslednjem popisu stanovništva i u Rugovi kao celini. Podaci popisa stanovništva i neposredna terenska posmatranja skreću pažnju da je depopulacija, pa i tendencija potpunog raseljavanja ovog područja u skoroj budućnosti očigledna. Potiskujući faktori jesu sledeći: skučenost životnog prostora, saobraćajna nepovezanost, nedostatak električne struje, nepostojanost potpunih osnovnih škola i škola usmerenog obrazovanja, ambulantan, kulturnih i uslužnih institucija, odsustvo drugih delatnosti neagrarnog karaktera, kao što su određeni turistički i industrijski objekti, nerešeni imovinski sporovi itd., ali i već stvorena jezgra rođaka i sunarodnjaka Rugovljana u nizini.

Godine 1981. zabeležen je znatno manji apsolutni broj stanovništva Rugove negoli 1948. U razdoblju 1971–1981. stanovništvo ovog područja opada za 27,2%; izgubljen je ne samo ceo iznos prirodnog priraštaja nego i znatan deo prije prisutne demografske mase. Do 1971. i uprkos značajnog odlivanja stanovništva, zahvaljujući biološkoj snazi, kraj je uspeo da zabeleži bar neznatan demografski rast, dok 1981. emigracija poprima takve drastične razmere da Rugovo gubi 917 stanovnika u odnosu na 1971. i, naravno, ceo iznos prirodnog priraštaja, koji je takođe bio visok. Osim sela Dreljaj kao centralnog naselja tog područja, koje u poslednjem međupopisnom razdoblju beleži porast broja stanovništva za 4,5%, u svim drugim selima broj stanovništva opada; smanjenje iznad 30% zabeleženo je u selima Kuqishtë, Koshutan, Haxhaj, Bogaj, i Shkrel, između 20,1 i 30,0% u selima Malaj, Pepiq, Reka e Allagës itd., dok su sela Shtupeqi i Vogël gotovo raseljena, jer je od 540 stanovnika, koliko ih je bilo 1948, ostalo samo 39 stanovnika 1981. Nešto manji pad stanovništva beležen je u selima Dugaivë (za 5,9) i Shtupeq i Madh (za 10,3%).

Napomenimo i to da se impresivna emigracija rugovačkog pučanstva odvija u uslovima veoma visokog nataliteta i prirodnog priraštaja, ali i veoma visokog opšteg mortaliteta, naročito mortaliteta odočadi, koji je još i danas visok. Ovakvom kretanju stopa vitalnih

Tabela 1

Kretanje broja stanovništva Rugove u razdoblju 1948—1981. prema popisima stanovništva²

Popis	Kretanje apsolutnog broja stanovništva	Porast (+) ili pad (—) broja stanovnika po razdobljima		
		Razdoblje	Broj	%
1948	2.873	1948—1953	+224	+ 7,7
1953	3.097	1953—1961	+178	+ 5,7
1961	3.275	1961—1971	+ 93	+ 2,8
1971	3.368	1971—1981	—917	—27,2
1981	2.451	1948—1981	—422	—14,6

procesa pogoduju, normalno, sve okolnosti nerazvijenog društvenog života: jednostavni i autarhični oblik stočarenja kao primarne privredne grane, koji zahteva veći broj dece, osobito muške, visoka smrtnost odojčadi, rano stupanje u brak (pri čemu se povećava razdoblje reprodukcije), znatan broj poligamnih brakova, veoma visoka stopa nupcijaliteta i sudelovanje svih plodnih žena u reprodukciji populacije, gotovo nepostojeća pojava divorcijaliteta itd. Međutim, i uprkos veoma visokog prirodnog priraštaja, stanovništvo Rugove nije moglo sačuvati ni stagnantni nivo svog ukupnog kretanja, jer je intenzivna emigracija progutala ceo prirodni priraštaj i veliki broj stanovnika utvrđen 1971. Prema dinamici prirodnog priraštaja u posleratnom periodu trebalo je očekivati porast ukupnog broja stanovnika negde iznad 8.000 ili za više od 140%. Budući da iseljavanje nije u tolikoj meri selektivno po polu i starosti, stanovništvo koje ostaje u Rugovi gotovo se normalno obnavlja i to u proširenom obimu; stanovništvo do 19 godina još uvek čini preko 50%. Emigracija se odvija tako što kraj napuštaju cele porodice ili deo proširenih domaćinstava, ali sa znatno većim brojem članova, izdvajajući se tako mahom iz sastava porodičnih zadruga.

promene u porodici i njenim unutrašnjim odnosima

Proces emigracije stanovništva iz Rugove uslovio je **deobu** porodica, odnosno domaćinstava, uglavnom porodičnih zadruga, koje su ovde uobičajeni oblik društvene organizacije, a u manjem broju ih ima i danas (prosečna veličina domaćinstava u Rugovi 1981. iznosila je 9,0 članova, na Kosovu 6,9 a na seoskom području Kosova 7,9 članova. Međutim, ova deoba i stvaranje novih tipova poro-

2) Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953, 1961. i 1971. i stanovi u 1971, Knj. VII, SZS, Beograd 1975, str. 358—359; za 1981: Rezultatet e para të regjistrimit të popullsisë, ekonomive shtepiake dhe të banesave, me 1981, Buletini nr. 14, Enti Krahinor i Statistikës. Prishtinë 1981. str. 38—40.

dice u pogledu broja, načina života, unutrašnjih porodičnih odnosa itd., na ovom je području veoma karakteristična, jer iako se jedan deo porodice nastanio u nizini a drugi je ostao u Rugovi, ipak je znatan broj porodica, odnosno domaćinstava ostao u ekonomskom pogledu mahom nepodeljen. Emigracijom stanovništva i nepodeljenošću tih porodica na ekonomskoj osnovi nastale su promene u privrednoj delatnosti, a prihodi su kombinirani od sedilačke zemljoradnje i drugih privrednih grana na useljeničkom području sa dohotkom, od stočarstva i šumarstva na matičnom području. Osim toga, na deobu i stvaranje domaćinstava sa manjim brojem članova uticali su i drugi socijalni, kulturni i uopšte urbani faktori.

Migratsko je stanovništvo na useljeničkom području prirodno nosilo sa sobom sve osobenosti tradicionalne kulture. Međutim, s vremenom, pod uplivom socijalnih, ekonomskih, obrazovnih itd. činilaca nastale su značajnije promene u unutrašnjim porodičnim odnosima i organizaciji porodice, te u postepenom napuštanju starih i u usvajanju novih oblika života i rada. Promene se uočavaju u prvom redu u **otvorenosti brakova**, a to je uticalo na preobražaj mnogih drugih oblika načina života: u običajima, normama i navikama, nošnji, dijalektu, prehrani, higijeni itd. Dok su Rugovljani u rodnom kraju bračne zajednice sklapali međusobno (endogamija), iako je ogromna većina pripadala istom fisu (Kelmend), dotle Rugovljani u nizini sklapaju mešovite brakove: uzimaju od drugih, ali i daju drugima u Dukadinu i šire (egzogamija). Brak kao primarna društvena grupa smatran je najvišim porodičnim činom, koji, prema narodnom verovanju, donosi uspeh i sreću, ali najvažnije što donosi jeste nasledstvo (porod, deca)³ i novu radnu ruku (nevesta).

Odnosi između članova porodice, koji su u patrijarhalnom ustrojstvu matičnog područja bazirani na odnose poštovanja i zavisnosti generacija i polova, nakon emigracije i nastanjivanja na novoj teritoriji, pretrpeli su znatne promene. Zapažaju se **novi odnosi** u porodičnom životu: kao posledica nezavisnosti članova porodice na osnovu rezultata individualnog rada ne obraća se pažnja i ne poštuje se kućedomaćin kao prije, njegov autoritet i moć opada, u odlučivanju sve više dolazi do izražaja reč većine članova porodice bez obzira na starost i pol. Na toj osnovi stvaraju se nezavisniji i hladniji srodnički odnosi: deca—roditelji, brat—brat, brat—sestra, a da ne govorimo o odnosima u ponašanju i poštivanju između bratstva, potomstva ili fisa, koji su nekada, u okolnostima demografske i ekonomske autarkije i plemenske organizacije imali osobiti značaj. **Životne funkcije**, kao što su proizvodna, potrošačka, obrazovna, vaspitna, odbranbena, zdravstvena itd., koje su se nekada ostvarivale isključivo u okviru porodice, danas, u novim uslovima razvoja, sve više izlaze iz tog okvira.

3) »Od toga da li bi žena rodila decu, pa čak i kakvog pola, zavisio je njen položaj u porodici. Neretko se dogodilo da se brak, inače nevenčan, raskida zbog navodne sterilnosti žene, mada se nikad nije utvrđivalo ko je sterilan, muž ili žena. Ipak se uvek krivica bacila na ženu. Žena koja je rodila decu toliko je bila poštovana da su joj pripisivane mnogobrojne fizičke i moralne osobine i tako se učvrstio njen položaj u porodici. Osim vekovima ukorenjenog shvatanja po kome žena treba da se kreće samo u porodičnom krugu, veliki broj dece objektivno je smanjivao njenu angažovanost u socijalno-ekonomskom životu van porodice. Rađanjem velikog broja dece i njihovim uzgajanjem žena se iscrpljivala i prerano starila« (Hivzi Islami: »Problemi društvenog razvitka kosovskog sela«, **Sociologija**, br. 4, Beograd 1979, str. 401).

promene u porodičnim običajima

Uporedo sa ukupnim životnim i društvenim preobražajem, značajnije su promene nastupile u porodičnim običajima, naravno, više u nizinskom području, ali pod uticajem migracija i u Rugovi. Prije je npr. **svadba**⁴ njena organizacija i izvođenje, bila specifična. Svadbe su trajale po nekoliko dana, uz mobilizaciju cele porodice, rodbine i susedstva i kod mlade i kod momka da bi se one što organizovanije izvele (obezbeđenje hrane, briga oko gostiju itd.). Bio je pozvan veliki broj gostiju, svatova, da bi se očuvala tradicija, ali i porodični prestiž u jednoj takvoj patrijarhalnoj sredini. To je u materijalnom pogledu iscrpilo Rugovljane, kao i albanskog seljaka uopšte.

Svadbe sa stotinu svatova u narodnoj nošnji, sa svatovskim barjaktarom, sa utvrđenim vremenom za njihov početak i kraj, polazak i povratak svatova,⁵ sa određenim redom govora i nazdravice u **odi**⁶ i sa mnogim drugim ceremonijama obredno-magijskog karaktera, svakim danom sve više i za Rugovljane u nizini i za Rugovljane brđane postaje prošlost. Svadbe se sve više prilagođavaju sredini i vremenu. **Rapsod**⁷ sa narodnim instrumentom, koji je u nekadašnjim rugovskim svadbama preko pesme ljubomorno čuvao narodne navike i običaje, opevao i ovekovečio istorijske događaje svoga naroda i narodne vrline, sve se manje čuje u ovim i sličnim veseljima. Zamenjeni su modernom muzikom i instrumentima našeg vremena, iako se narodni instrumenti **giftelia**⁸ i **sharkia**⁹ još upotrebljavaju u mnogim svadbama.

Ceremonije godišnjih narodnih obreda u Rugovi očuvani su kao relikti jedne stare narodne religije, paganskog, predhrišćanskog karaktera, koji prema narodnom verovanju izvire iz želje za porodom, poljoprivredno-stočarskom proizvodnjom u godini koja dolazi, za blagostanjem u porodici, za opštom srećom itd. Silaskom Rugovljana u nizinsko područje, ostaci tih ceremonija gotovo su iščezli. Ceremonije povodom **Dana proleća**¹⁰, **Đurđevdana**¹¹ itd., u doseljenim porodicama održale su se gotovo samo u sećanjima srednjih i starijih generacija. Ove narodne svetkovine i drugi verski praznici sve se više zamenjuju novima, kao što su **Nova godina**, **Prvi maj**, uz piće i veselje, naročito u porodicama koje imaju mlađe i školovanije članove. Međutim, neki verski praznici još se uvek održavaju, kao npr. **Veliki i Mali Barjam**, ali ih više slave starije, nepis-

4) Po narodnoj su tradiciji **porod**, **svadba** i **smrt** bili najvažniji događaji. Ne odazvati se svadbi smatralo se veoma teškim prestupom. To je isto važilo i za one koji prilikom smrtnog slučaja nisu došli na sahranu ili na izjavljivanje saučešća. Ti događaji i danas nisu izgubili na značaju.

5) Čovek koji je rukovodio čitavim tokom svadbe od polaska do povratka svatova zvao se **caush**. On je morao biti čovek velikog autoriteta, sposoban, snalažljiv, dobar poznavalac običaja itd.

6) Tradicionalno specijalna soba za goste, gde se okupljaju samo muškarci.

7) Narodni pevač.

8) Narodno glazbalo sa dve žice.

9) Narodno glazbalo sa pet žica.

10) U narodu se početak dana proleća, odnosno leta (Dita e Verës) uzima prvi mart.

11) Po Julijanskom kalendaru Đurđevdan pada 23 aprila, a po Gregorijanskom 6 maja. Rugovljani Đurđevdan slave 6. maia.

mene generacije.¹² **Synet** (sunet, obrezanje) kao verski muslimanski obred redovno se izvodi i slavi.

slobodno vreme i njegovo korišćenje

Slobodno vreme u Rugovi, u uslovima ekstenzivnog iskorišćavanja prirodnih dobara, diktira i determinira a to je tako i danas, ritam rada u stočarstvu i poljoprivredi, smena godišnjih doba, klimatski godišnji ritam itd. Rad, privređivanje i egzistencija na ovom su prostoru, kao i u svim autarhičnim agrarno-stočarskim područjima, osnovna životna preokupacija. Angažovanje u granama primarnog sektora ekstenzivnog karaktera zahteva znatan deo vremena i energije. Zbog toga, kada upitate seljake imaju li slobodnog vremena da bi zadovoljili druge životne potrebe, odgovaraju da nemaju, da je slobodno vreme za njih sekundarna a obezbeđenje životne egzistencije primarna stvar. U ekstenzivnoj i prirodnoj ekonomiji, kakva je u Rugovi, i deca su čak prinuđena da najpre završe određene poslove na poljoprivrednom imanju (da čuvaju stoku, a u nizini da rade i na imanju) a tek posle toga da se poigraju, itd. Ali ne postoji neki oštiji režim korišćenja slobodnog vremena; ono u području takve klasične agrarne strukture nije jasno definisano.

Međutim, navedeni činoci uslovljavaju da jedan deo vremena ostaje Rugovljanima slobodno u toku nekih godišnjih doba. Najviše su slobodnog vremena seljaci imali i imaju, razume se, u toku zime. Tada su se okupljali po **odama** i **sedeljkama** a to čine i danas, ali ne kao pre. Razgovaralo se o problemima svakidašnjeg života, o prošlim i aktuelnim događajima, o narodu, državi, režimu i vlasti, o ženidbi, igralo se kapama, fildžanima, kartama itd. Kada su došli gosti, što je zimi bilo obično, bili su pozvani i drugi seljaci iz sela na sedeljke i razgovor; najbliži po krvnom srodstvu i komšije pozvani su na večeru, a ostali posle večere. Gosti iz udaljenijih područja ostali su po nekoliko dana, zbog toga su ih svi najbliži pozivali određenim redom. Gosti su bili iz Dukadžinske regije, uglavnom Rugovljani emigranti, kao i iz obližnjih i udaljenijih planinskih mesta – iz Plava, Gusinje, Nokšića itd., sa kojima su od davnina u rodbinskim i prijateljskim vezama, ali su i mnogi drugi slučajni prolaznici, i to ne samo Albanci, nego i Crnogorci kao bliži susedi, mogli naći konak (prenočište).

Razgovori po sedeljkama odvojeno su se vodili između muškaraca i žena. Žene su sedele i razgovarale u posebnim prostorijama, ali nikako u odi, mada je rugovska žena uvek bila otvorena,¹³ što je njena posebna karakteristika u odnosu na albanske žene ostalih područja, osobito Dukadžinske ravnice. U slobodno vreme žene su plele, vezele, tkale na razboju itd., ali je kod njih biološka funkcija (rađanje i podizanje velikog broja dece) »progutala« ogroman

12) Godine 1971. npr. stopa formalne nepismenosti u Rugovi iznosila je oko 36%, dok u pojedinim izoliranim selima čak i do 45% (Kosovo 32%); kod generacija iznad 50 godina starosti procenat nepismenosti kod muškaraca iznosio je oko 80%, a kod žena gotovo 100%.

13) Rugovska je žena uvek bila plemenita i gostoprimljiva, nije se krila. Kad bi došao nepoznat da traži konak (prenočište), ona bi mu pružila gostoprimstvo, odgovarajući sa **bujrum** (izvolite).

deo slobodnog vremena, pa i vremena nužnog za pribavljanje sredstava za egzistenciju.

Teško se može verovati da su ljudi u Rugovi, u ovom zanimljivom i veoma atraktivnom prirodno-geografskom ambijentu, bogatom mnogim vrstama divljih životinja, u slobodnom vremenu retko izlazili u **lov na divljač**. Kao razloge Rugovljani uglavnom navode da je ovo područje bilo pogranično i, u tadašnjim nemirnim političkim prilikama (pre drugoga svetskog rata), trebalo je da uvek budu spremni za odbranu. U slobodnom su vremenu, oni kojima je polazilo za rukom, pravili **poljoprivredne alatke** od drveta, kao grabulje, vile, pojilišta (drvene koritaste brazde), držalje za kose i sekire itd., zatim čunke, bljude, korita, kace itd. za upotrebu u svakodnevnom životu ljudi. Ove stvari kućne radinosti radili su za vlastite potrebe i za tržište.

Danas se kod Rugovljana migriranih u nizini korišćenje slobodnog vremena uvelike promenilo. Fond se slobodnog vremena povećao i provodi se više konzumirajući vrednosti masovne kulture, distribuirane preko masmedija. Interpersonalna komuniciranja i socijalnost, koji su pre dolazili do izražaja po odama i raznim sedeljicama i razgovorima, sada su uvelike sužene prodorom radija, magnetofona, štampe, televizije itd. Poslednjih godina ovih sredstava komuniciranja ima sve više, zahvaljujući osobito radnicima na privremenom radu u inostranstvu, dok je u Rugovi, zbog nedostatka električne struje i puta, prodor tih sredstava neznatan, te je okupljanje po odama i sedeljicama još uvek osnovni oblik provođenja slobodnog vremena. Valja napomenuti da u slobodnom vremenu mlađi često konzumiraju alkohol uz meze.

solidarnost kao oblik ispomaganja

Pre je u Rugovi, i uopšte u patrijarhalnom albanskom selu, solidarnost kao tradicionalni oblik ispomaganja, bila veoma prisutna; zajednički život normalno ih je upućivao i na međusobno ispomaganje i udruživanje rada, pre svega po rodbinstvu i susedstvu. Ono se manifestovalo uglavnom u doba kôsidge, kopanja i žetve u selima niže nadmorske visine, zatim u slučaju određenog rizika (kojih je ovde u prošlosti uvek bilo), u domaćoj radinosti – rad na razboju i ručni rad prilikom pripremanja devojačke opreme (**cejz**). Poseban oblik tradicionalnog uzajamnog ispomaganja i ujedno i najrašireniji zvao se **mome**¹⁴; izvodio se prilikom organizacije težih poljoprivredno-stočarskih poslova, kao što su kôsidge, striženje ovaca i koza, gradnja kuća itd. Solidarnost kao oblik međusobne pomoći posebno je došao do izražaja prilikom pripremanja svadbe – sakupljanjem potrebnog posuđa i nameštaja, pripremanjem hrane, dočekom gostiju, zatim u smrtnim slučajevima itd. Bilo je i ispomaganja bez vraćanja rada, kao pomoć u slučaju nesreće, pomoć porodicama bez radnih ruku i slabe materijalne moći, pomoć starima i nemoćnim osobama i drugo.

14) Izraz **mome** u Rugovi sadržajno odgovara izrazu **moba** kod nekih jugoslavenskih naroda (Usp. Ruža First: »Neformalna suradnja u selima SR Hrvatske«, **Sociologija sela**, br. 71/72, Zagreb 1981. str. 29.

Danas, u izmenjenim društvenim i gospodarskim prilikama, solidarnost kao pozitivno narodno obeležje, iako je još ima, uvelike je popustila. To nameće prodor individualizma: otuđenje, ljubomora, drugi društveni odnosi, pre svega razlike u načinu života seljaka, koje se sve više povećavaju širenjem nepoljoprivrednih oblika života, raslojavanjem tradicionalnih ruralnih i ostalih socijalnih struktura.

II promene u materijalnoj kulturi

promene u strukturi i funkciji kuće

U sferi materijalne narodne kulture promene su još očiglednije kod Rugovljana u nizini i kod onih u Rugovi. Znatne promene pretrpela je npr. **kuća** kako u pogledu građevinskog materijala, tako i u pogledu strukture, funkcije i rasporeda u prostoru. Drvo i delimično kamen, koji su bili glavna građa nekadašnjih kuća u Rugovi (brvnare) u inače razbijenom tipu naselja, zamenjeni su u nizini kamenom, i crepom ćerpičem a u poslednje vreme i ciglom, cementom i crepom. Izmenjen je i raspored samih objekata i naročito unutrašnja struktura prostorija. **Kuće** sa krovom od dasaka, sa uskim sezonskog života a u mnogim selima imućnijih domaćinstava (porodičnih zadruga) i **kule** – koje su bile i ostale karakteristika rugovskog pejzaža¹⁶ – u novoj geografskoj sredini gde su se Rugovljani nastanjivali, zamenjeni su mahom planski izgrađenim kućama: jednospratnim ili prizemnim, ali sa potrebnom visinom unutrašnjih prostorija, širokim prozorima, sa dovoljno pomoćnih prostorija za bračne parove i za čitavu porodicu, sa posebnim gostinjskim sobama, uglavnom odvojene od porodične kuće, sa pokrovom od crepa itd.

I u Rugovi kuće koje se danas grade imaju neke elemente savremene gradnje, ali je njihova gradnja uopšte veoma retka, a to svedoči o snažnoj emigraciji i o nameri onih koji su tamo da napuste svoja stalna staništa. U poslednjim godinama zapaža se tendencija podizanja **kuća-vikendica** za sezonski boravak Rugovljana migranata drugih socijalno-profesionalnih kategorija (inteligencija, službenici itd.).

unutrašnjost kuće

Unutrašnjost kuće vidno je promenjena. U rugovskim porodicama nastanjenim u nizinskom području, mada se tu i tamo mogu zapaziti vuneni proizvodi za prostiranje i pokrivanje i drveni kreveti za spavanje, njih su u glavnini zamenili industrijski proizvodi. Umesto petroleja, glavno sredstvo osvetljenja jeste električno, koje, dakako, ima široku primenu u kućanstvu (električni aparati), ali i u širenju drugih duhovnih inovacija. I u Rugovi i u nizini još je oču-

15) Bačila.

16) Gradnja kuća i staništa uopšte zavisila je od samih fizičko-geografskih uslova i prilika sredine.

vana tradicija zajedničkog blagovanja na drvenim **soframa**¹⁷, ova se pojava može zapaziti i kod Rugovljana koji žive u gradu (Peć). Sva-ka je kuća imala **oxhak** (ognjište), koji je služio za grejanje i pripre-manje hrane, i **carranik**¹⁸ za čuvanje mlečnih proizvoda i zimnice. Njih je bilo a ima ih i danas i u nizinskim selima Dukadžinske regije.

privredni objekti

U Rugovi privredni objekti oko kuće i iznad kuće bili su i ostali uglavnom oni stočarskog karaktera: **vathët** (torovi) i pojate (kolibe) za stoku i **tbanet** (bačila) za pripremanje belog smoka i sezonsko stanovanje – svi od drveta. To im je nametnuo sam način života i privređivanja. Prije je bilo mnogo **vodenica**, dok su danas ostale samo dve aktivne (Drelaj, Kuqishtë). Donedavno postojala je u čitavom području jedna **valjavnica**, gde su seljani nabijali tkano sukno, koje je služilo za vlastite potrebe, a nešto manje i za tržište.

U nizinskom području nestali su pomenuti objekti, oni ne samo što su zamenjeni štalama napravljenim od kamena, čerpiča ili opeka i sa pokrovima od crepa nego su im dodani i neki drugi pomoćni objekti sa agrarnom funkcijom. To su **ambari** i **koševi** za kukuruz, koji su u Rugovi, u nedostatku hlebnih žita, naročito kukuruza, bili veoma retki. Potrebu podizanja tih novih privrednih objekata zahtevala je, razume se, nova privredna grana – sedilačka zemljoradnja, koja je omogućila ne samo zadovoljavanje vlastitih potreba nego i višak agrarnih proizvoda, koji treba da se čuvaju u toku godine, dok rugovske porodice u gradu (Peć) žive u kućama drukčije planimetrije i sa manje privrednih objekata oko sebe, jer njihov najveći deo živi od nepoljoprivrednih oblika života.

promene u narodnoj nošnji

Narodna nošnja kao jedna od veoma važnih komponenti materijalne kulture, koja u spoljašnjem izgledu pokazuje specifične osobnosti jednog područja i narodnosne pripadnosti, uvelike je modifikovana i promenjena u Rugovljana. Prijašnji materijal, vuna i sukno, sve se manje upotrebljava, a sve više preovlađuje industrijski materijal i u nizini i u Rugovi. Promene u nošnji naročito su velike kod muškaraca, jer su oni mobilniji. Kod žena veće se promene uočavaju u odeći gornjeg dela tela, to je prva faza nestanka nacionalne nošnje. Od delova narodne nošnje još su kod žena očuvane **pregače** i **dugačka košulja** od tkanine, a kod muškaraca u oba područja, pa i u gradu, čuvaju se tu i tamo **shall**¹⁹ i **plis** (ili

17) Sofra je okruglog oblika, visoka do 30 sm, pravljena najčešće od bukovih dasaka.

18) Smočnika, komarnik.

19) Šal je dugačak nekoliko metara, uvija se oko glave a i oko vrata (deca). Nosio se a nose ga i danas starije generacije ne samo u Rugovi, nego i u drugim područjima Malësie. Funkcija mu je da zaštititi glavu od hladnoće, dok je prije u slučaju smrti daleko od kuće i rodbine (zbog nemirnih političko-istorijskih prilika) služio i kao qefin. Međutim, budući da se nosio i nosi i za vreme leta, radi se o jednom delu nacionalne nošnje sa posebnim osobinama.

gilah)²⁰ a ređe **tirgit** sa gajtanima (predena ili pletena vrpca, koja služi za porubljanje odeće ili za ukras), sa uzicom. Rugovska nacionalna nošnja zanemarena je (osim kod starijih generacija) zbog sve veće otvorenosti i zbog uticaja savremenih urbanih procesa, gde osobiti značaj imaju migracije.

oruđa i sredstva za rad

Oruđa i sredstva za rad u selima Dukadžinske ravnice, gde su se Rugovljani nastanjivali, gotovo su sva nova, kao što je nova i privredna delatnost – sedilačka zemljoradnja sa svojim granama: navodnjavano ratarstvo, povrtarstvo, voćarstvo itd. Glavnina domaćinstava primenjuje savremenu mehanizaciju u poljoprivrednim poslovima (traktore, kombajne, motore za navodnjavanje, kosačice itd.).

promene u ishrani i njenoj strukturi

Ishrana, ta važnija komponenta načina života i narodne kulture, kako materijalne tako i duhovne, kao što je poznato, sporije se menja u odnosu na ostale karakteristike narodnog života.

Način i struktura ishrane izraz su materijalnog blagostanja, ali i uticaja drugih društvenih faktora, kao što su navike, običaji, nivo kulturnog razvitka itd.

U strukturi ishrane u Rugovi dominirali su donedavno **kukuruzni hleb** (a nešto pre hleb od ječma, raži, pa i ovs) i **stočarski**, pre svega **mlečni proizvodi** (mleko, sir, kajmak, kiselo mleko, urda), kod imućnijih porodica zimi i pastirma. Za pravljenje **lavrora** (zeljanika) i drugih vrsta pita korišćene su osim testa i neke biljne vrste, naročito u proleće kada su organizmu nedostajali vitamini; različite vrste biljaka korišćene su u lečenju mnogobrojnih bolesti. Čuveni specijalitet ovog kraja, spremljen za posebne goste, jest **djathzie**.²² Silaskom u nizinsko područje Rugovljani prelaze sa stočarske na ishranu sedilačke zemljoradnje, gdje prevlađuje **testo** i **kuvana hrana**. Bio je i ostao običaj da se pre i posle jela peru ruke. Značajnije promene u ovom segmentu narodnog života zapažaju se danas i u samom stanovništvu Rugove. Najveće su promene normalno zabeležene kod Rugovljana u gradu (Peć). Mlečni proizvodi u Rugovi uvek su se čuvali u **čarranikē** (smoćnica), **tinare** (drvene kace), u **capre** (pravljene od kozje kože). Pijaća voda koristila se i koristi od prirodnih izvora, osim u selu Dugaič, gde su otvoreni bunari, dok se u nizini ova voda crpi iz bunara.

20) Nacionalna bela kapa, pravljena od fine valjane vune.

21) Čakšire od valjanog sukna, uskih nogavica.

22) Kuvano testo od kukuruznog brašna, maslaca i mlađeg sira.

u mesto zaključka

Uticaji migracija stanovništva na preobražaj narodne kulture Rugovljana značajni su i svestrani. Promene u pomenutim sferama narodnog života nisu se mogle šire i dublje tretirati, jer su one predmet posebnih razmatranja, dok transformacija mnogih drugih aspekata materijalne, društvene i duhovne kulture Rugovljana nije ni dotaknuta.

U svim navedenim i mnogim drugim sektorima narodne kulture značajnije uticaje i promene uslovili su, pored pomenutog tipa migracija stanovništva, i dnevne migracije radnika i posebno migracije radne snage na privremenom radu u tuđini, i to više kod Rugovljana u nizini, a manje kod Rugovljana brđana. Zarađena sredstva od privremenog rada u inostranstvu, migranti i njihove porodice, osim za obezbeđenje životne egzistencije, troše za podizanje kuća, za školovanje dece, plaćanje poreza, za kupovinu traktora i drugih poljoprivrednih mašina.

Najveći deo teško zarađenog kapitala u inostranstvu, ekonomski migranti u Rugovi i u nizini ulažu u podizanje kuća u nizinskom području, posebno u Peći i okolini. To je pouzdan indikator da će trajanje »privremenog« zapošljavanja u tuđini biti još podsticajnije za intenzivniju emigraciju stanovništva iz Rugove, osobito ako se ne preduzmu mere poboljšanja bar nekih od osnovnih životnih i društvenih uslova, kao što je izgradnja putova, elektrifikacija, te drugih za život nužnih institucija: školskih (osnovnih i drugih) zdravstvenih, uslužnih itd. Posledice snažne emigracije jesu ubrzaniji proces **raseljavanja** i s tim u vezi gašenja života u Rugovi, području bujne istorije i veoma sadržajne izvorne narodne kulture, sa nizom specifičnosti u odnosu na druga područja Kosova. Efekti **izumiranja** života u ovom kraju, razume se, štetno će se odraziti i na privredni razvoj (stočarstvo, turizam, šumarstvo) opštine Peć i čitave Pokrajine.

Hivzi Islami:

Effects of the Emigration in Rugova and the Transformation of Folk Culture

Summary

The consequences of enormous investments into non-agricultural activities, the concentration of economic and political power in towns and the neglecting of the development of agriculture and the village in many parts of Yugoslavia in the whole post-war period can today be seen in the dramatic abandoning of agriculture and the village, in the decrease of the birth-rate and the ageing of the demographic mass, in the process of depopulation, in disturbances in social life and its dying-out in the village, etc. In some mountain regions of Yugoslavia, which for a long time existed, or are still existing without basic elements of the infrastructure or social institutions, the mentioned processes have gone very far. Some of those regions, in Kosovo also, have in recent years born the brunt of depopulation tendencies and other unfavourable currents.

Rugova (13 vilages) is one of the regions in Kosovo which has in recent years constantly noted a decrease in the absolute and relative number of inhabitants because of the mentioned limiting factors, and primarily because there is no electricity or roads, and the process of leaving the native region began early. In the period 1948—1981 the population decrease was 14.6%. In the period from 1971—1981 it was 27.2%. The population decrease of many vilages was above these averages, and there are even vilages that are on the verge of dying out.

Воздействия эмиграции населения из района Руговы на преобразование народной культуры

Резюме

Последствия крупных инвестиций в несельскохозяйственных · деятельности и концентрации экономической и политической силы в городских поселениях и небрежного отношения к развитию сельского хозяйства и села во многих районах Югославии на протяжении всего послевоенного периода отражаются и сегодня в драматических оттоках населения из сельского хозяйства и села, в снижении рождаемости и старении демографической массы, в процессе обезлюдения, в нарушении социальной жизни и ее полном исчезновении в деревне и др. В некоторых горно-холмистых районах Югославии в которых все еще отмечается нехватка основных инфраструктурных элементов и общественных учреждений эти процессы продвинулись сильно вперед, а некоторые из этих районов и в автономном крае Косово напались в последние годы под ударом тенденций обезлюдения и других неблагоприятных явлений.

В одном из районов Косова — Ругово (13 сел) в котором вследствие упомянутых притесняющих факторов, а в первую очередь отсутствия электрификации и транспортной связи и уже ранее отмеченного оттока населения из родного края, в последнее время наблюдается постоянное снижение абсолютной и относительной численности населения. В период 1948—1981 гг. отмечено уменьшение численности населения на 14,6% а в период 1971—1981 гг. наа 27,2%; снижение численности населения выше приведенных величин отмечено во многих селах, а существуют и села которым грозит полное расселение.

Besides depopulation as a negative characteristic, the effects of migration from Rugova are also obvious in many other segments of social and economic life both in the native, and the region of immigration (Pećko polje and the Plane of Dukadjin in general). Specific links develop between the old and new homeland. In the first phase changes are reflected on the economic basis of the folk culture. In most of the families there is a double form of occupation and life: cattle-rearing and forestry in Rugova, and agriculture in the lowlands. This makes it possible for some of the family members to remain in the native region, and others to move to new regions. Under the influence of migration and development in the lowlands, transformations later took place in other sectors of life also, both in the spiritual and social culture (in marriages, family relations, customs, dialect, weddings, leisure, help and solidarity etc.), and in material culture (in the structure and function of the house, in farm buildings, costumes, tools and means of work, manner and structure of nutrition etc.). Such changes in social life and the spreading of urban material and spiritual innovations are stronger among the Rugovljani in the plane than among those in the mountains, because of the very strong influence of Peć, and other towns also, through daily commuting and external work migrations, and also the development of education etc.

Кроме обезлюдения как отрицательного явления, последствия миграций из района Руговы и его жителей вообще, отразились и во многих других сегментах общественной и экономической жизни как в родном так и в новонаселенном районе (Печкое поле и Дукадъинская равнина вообще) в отношении специфической связи старого и нового края. На первом этапе эти перемены отразились и в экономической базе народной культуры т.е. в двойном способе приобретения и жизни в большинстве семей: скотоводства и лесоводства в Ругове и земледелия в равнинном районе, благодаря тому что одна часть членов домашнего хозяйства проживает в родном краю а другая — в новонаселенном. Позднее, преобразования, как последствия миграции в Ругове и развития в равнинных районах охватили и другие секторы народной жизни как в духовной и общественной культуре (браке, семейных отношениях, обычаях, диалекте, свадебном обряде, свободном времени, взаимопомощи и т.п.) так и в материальной культуре (в структуре и функции дома, хозяйственных объектах, костюмах, орудиях и средствах труда, в способе и структуре питания и т.д.). Перемены в этих компонентах общественной жизни и распространения урбанистических материальных и духовных новшеств сильнее выражены среди жителей равнинного района Руговы чем у населения проживающего в холмисто-горном районе Руговы, так как влияние города Печи и остальных городов, сильно выражено в форме повседневных миграций, внешних трудовых миграций и развития уровня образования.